

Európa

JENEY LÁSZLÓ¹

1 Európa regionális földrajza online tananyag 2020

Európa elnevezése a föníciaiaktól származik, akik világképében ez a kontinens a Nyugatot képviselte (Ereb = napnyugat), szemben a Kelettel, azaz Ázsiával (Aszu = napkelet). *Európa földrajzi fogalma* azonban fokozatosan változott az idők folyamán. Kezdetben még csak az ókori görögök által belakott területeket jelentette, majd az ismert világ növekedésével egyre inkább tágult. Csak a XIX. században Alexander von Humboldt fogalmazta meg először, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig tart. Európa lehatárolása északi, nyugati és déli irányba viszonylag egyszerű, hiszen a Jeges-óceán, az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger markánsan elválasztja a többi szárazföldtől. Sokkal vitatottabb Európa keleti határa. Ennek több oka is van.

Egyrészt az európaisághoz általában pozitív értéktartalom kapcsolódik, amelyhez tartozónak szívesen vallja magát a legtöbb népcsoport. Másrészt nincsenek markáns tájhatárok keleti irányba, amelyek határozottan

elkülönítenék Ázsia térségeitől. A legelfogadottabb (természet) földrajzi nézet szerint Európa keleti határai az Urál hegység főgerince–Urál-folyó–Kaspi-tenger–Kaukázus egésze–Fekete-tenger–Dardanellák–Márvány-tenger–Bosporusz vonalon húzódik. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy több olyan interkontinentális ország van (pl. Oroszország, Kazahsztán, Azerbajdzsán, Grúzia, Törökország), amelyet e választóvonal kettévág.

Ezeket az országokat nem lehet egyértelműen besorolni egyik kontinenshez sem. Oroszország területének nagyobb része Ázsiához tartozik, ugyanakkor az orosz magterület, az ország népességének háromnegyede az európai oldalon él, Moszkva az európai kultúra, történelem integráns része. Kazahsztán és Törökország esetében azonban már a népesség nagyobb része is az ázsiai területen él, vallása alapján is inkább az Iszlám Világhoz kötődik. Grúzia és Azerbajdzsán területének nagyobb része Európához tartozik, kettejük közül Grúzia az ortodox keresztény

kultúrkör részét képezi, és igen erős európai identitású. Két olyan ország is van, Ciprus és Örményország, amelyeket természetföldrajzi alapon már Ázsiához sorolnak, mégis erős szálon kötődnek az európai kultúrkörhöz.

A helyzetet a különböző politikai alapon lehatárolt európai nemzetközi *szervezetek tagsági köre* még tovább bonyolítja. Az Európa Tanácsnak (amely nem tévesztendő össze az Európai Unió csúcsszervével, az Európai Tanáccsal) Kazahsztán kivételével valamennyi ország tagja. Ezzel szemben az Európai Unió, amely maga is egy mozgó taglétszámú, fokozatosan bővülő szervezet, jóval kevesebb – 2012-ig 27 – tagországgal rendelkezett.

Megemlítendő, hogy az Európai Uniónak vannak tengerentúli területei is. 1973-ban Dánia tagságával a külterülete Grönland is tagjává vált az Európai Gazdasági Közösségnek, amelyből 1983-ban kilépett. Még ma is számos kisebb-nagyobb tengerentúli terület az Európai Unió szerves részét képezi (pl. Francia Guyana). Nyilvánvalóan ez nem jelent(het) i automatikusan európaiságukat. Jelen könyv Európához sorolja Oroszország Urálon inneni részét, Grúziát, Örményországot és Ciprust is, ugyanakkor nem része Kazahsztán Azerbajdzsán és Törökország. Ez alapján Európa szinte kerekén 10 millió km²-es területével valamivel több mint 700 millióan élnek (*1. ábra*).

1. ábra: Európa kultúrrégiójához tartozó országok
Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Európa belső tagolása még nehezebb, nem csupán a nagytérségek közötti

választóvonalak tekintetében, hanem már önmagában azok száma alapján is. A hidegháború idején

például leegyszerűsítve gyakran csak Nyugat- és Kelet-Európára tagolták a kontinenst. Finomabb felosztások esetén már megjelenik Észak- és Dél-Európa fogalma is. Még részletesebb osztályozásoknál már megjelenik Közép-Európa is, amelyet sokszor továbbbontanak Nyugat-Közép- és Kelet-Közép-Európára. Ez utóbbihoz tartozik hazánk is, amelyet helytelenül sokszor Közép-Kelet-Európába helyeznek el (ez utóbbi valójában Kelet-Európa közepét jelentené). Sokszor különálló egységet képez a Balkán-félszigetet magában foglaló Délkelet-Európa is.

Ahogy az országhatárok nem feltétlen esnek egybe a kontinens határaival, úgy az európai nagytérségek sem feltétlen igazodnak az országhatárokhoz. Bár Szerbia és Románia nagy része Délkelet-Európa részét képezi, a Kárpát-medence (így vele együtt a Délvidék, Partium, Erdély és Máramaros) már Közép-Európához tartozik. Ugyanígy Kelet- és Kelet-Közép-Európa határai sem esnek egybe a jelenlegi országhatárokkal. Míg Ukrajna és Fehéroroszország általában kelet-európainak tekinthető, nyugati részeik (Kárpátalja, Galícia, Breszt vagy Hrodna környéke már inkább Közép-Európa). Míg Franciaországot általában Nyugat-Európához sorolják, mediterrán

déli része inkább Dél-Európához tartozik.

Az európai kultúra sokféle korszak *különböző szellemi irányzatait* integrálja magába. Az ókori görögök is európainak tartották magukat, az európaiság már ekkor valamiféle kulturális fölényt jelentett (pl. demokrácia intézménye) a szomszédos kis-ázsiai népekkel szemben. Bár a Római Birodalom nem kifejezetten európai állam volt, hiszen a Mediterráneum ázsiai és afrikai partvidékére is kiterjedt, jelentős kulturális örökséget hagyott hátra Európa számára (latin nyelvek, városépítészet, művészetek, római jogrendszer). A Birodalom északi határát jelentő limes egyúttal a korabeli európai civilizáció és a barbárok földje közötti választóvonalat jelentette.

Akoraközépkorban az európai kultúra tartalmához a *kereszténység* fogalma tapadt hozzá, annak is a *nyugati (katolikus) változata*, így területileg Európa a Nyugat-római Birodalom alapjaira épülő Nagy Károly frank birodalmára szűkül le, amely megkülönböztette magát az eretneknek tekintett Bizánccal szemben (PROBÁLD F. 2007). Érdekes, hogy az európai integráció alapító hat állama is véletlenül többé kevésbé egybe esett a frank állammal, és csak 1981-ben csatlakozott az első ortodox

vallású állam (Görögország). A 2004-es „keleti bővítés” során is többé-kevésbé a nyugati és keleti kereszténység határvonalán húzódott az EU keleti határa, hiszen Finnország, a Baltikum, Lengyelország, Szlovákia, Magyarország a határ belső, Oroszország, Fehéroroszország, Ukrajna, Románia, Szerbia a határ külső oldalán helyezkedett el. Jelenleg Görögország mellett Ciprus, Bulgária és Románia is az Európai Unió görögkeleti (ortodox) államai. Ez a Kelet-Balkán integrálódásával távlatilag bővíülhet.

A reneszánsz idején már nem csak a katolicizmusra, hanem az *egész keresztény világra* bővült Európa fogalma, szemben a pogány Oszmán Birodalommal, amely egyre inkább veszélyeztette az európai kultúrát. Különböző európai királyok vezettek kereszties háborúkat a Szentföld felszabadítására, Hunyadi János az egész keresztény Európát védte meg a töröktől. Európa és a kereszténység fogalompár napjainkban is megjelenik az Európai Alkotmány megszövegezésénél, és sokak szerint komoly ellenérv Törökország teljes jogú tagságánál az „európaiktól idegen” iszlám kultúrája (annak ellenére, hogy a fejlett Európában egyre nagyobb népességhányadot alkotnak az Iszlám Világból érkező

vendégmunkások és családtagjaik).

A közös latin nyelvet használó középkori egyetemek tovább erősítették az európai tudat megjelenését, ahová a kontinens különböző országaiból érkeztek diákok. A humanizmus az európaiság velejárójává vált, ami nem csak a művészeti örökségben jelent meg, hanem például a nőekkel való bánásmódban vagy a kelet-ázsiai változathoz képest kevésbé hierarchizált feudális berendezkedésben. A közösségorientáltabb keleti kultúrákkal szemben a lazább alá-fölérendeltségi kapcsolatok miatt az európai társadalom individuálisabb, erősebb a jogi és a gazdasági autonómiája, a magántulajdon „szentsége”, amely a polgárosodást és a kapitalizmus kialakulását tette lehetővé.

A *nagy földrajzi felfedezésekkel* az európai kultúrrégióknak adatott meg, hogy felderítse, az *ipari-technikai fejlődéséből* adódó katonai erőfölényén keresztül pedig, hogy le is igázza a többi kultúrrégiót. A gyarmatosítással, a gazdaság mennyiségi és minőségi növekedésével egy erős és büszke európai öntudat alakult ki, amely sokszor akár még a „fehér ember” felsőbbrendűségébe vetett hitben is testet öltött. Az európai civilizáció sajátossága, hogy

szinte valamennyi kultúrrégióban „maradandó nyomokat” hagyott. Az európai bevándorlók leszármazottai népesítik be Észak- és Latin-Amerikát, Ausztráliát, Észak-Ázsiát, a misszionáriusokkal a keresztény kultúra a felsoroltakon kívül eljutott Trópusi-Afrikába is. A gyarmatosítás fentiek mellett befolyásolja Dél- és Délkelet-Ázsia, az Iszlám Világ jelenkori világgazdasági helyzetét, legkevésbé talán a világkereskedelemtől sokáig elzárkózó kelet-ázsiai kultúrrégiót érintette az európai behatás.

Bár az európai kultúrrégió egészen a hosszú XIX. század végéig uralta a világot, a reformáció korától csökkent a kontinens egységessége. A nyugati kereszténységen belül megjelent egy protestáns észak és egy katolikus dél, az egyveretű latin kultúra helyett különböző nyelvekre fordították a bibliát. Erősödött a *nemzeti tudat*, amely sok népcsoport esetében nyelvújításhoz, az irodalmi nyelv kialakításához, nemzetállamok kialakulásához vezetett. Az erősödő nacionalizmus egyes területeken egységesebb államszervezeteket alakított ki a szétagoltság helyett (német és olasz egység), keleten pedig a homogén török uralom helyébe fragmentáltabb politikai szerkezet lép az albán, bolgár, bosnyák, görög, román és szerb államok létrejöttével.

A nacionalizmus túlfűtötté válásával a XX. században világháborúk robbantak ki, amelyben többnyire európai nemzetek harcoltak egymás ellen, és függetlenül attól, hogy a végül melyik nemzet került a győztes vagy a vesztes oldalra, a háborúk után egész Európa *válságba* sodródott, elveszítette gyarmatait, világgazdasági és világpolitikai súlyát. Keletről a Szovjetunió katonailag (kommunizmus), nyugatról pedig az USA gazdaságilag (amerikanizmus) jelentett veszélyt az európai civilizációra. Az európai kultúrán a pesszimizmus és a szorongás uralkodott el (Spengler, Benda, Ortega y Gasset munkáiban). A nemzetek egymással szembeni gyűlöletének keserű tapasztalatából kiindulva, hogy elejét vegyék egy újabb háborúnak egyre erősödött az európai nemzetek közötti integrálódás gondolata. Ez már a háborúk előtt és között is megindult (Páneurópai Mozgalom, Nemzetek Szövetsége), de igazán csak a II. világháború után kapott lendületet.

Az európai integráció kialakulásánál eleinte inkább a *katonapolitikai indokok* voltak erősebbek (kezdetben német-később szovjetellenesség). A vasfüggöny által kettészakított Európa keleti felét már uralta

Moszkva, a meggyengült nyugat-európai országok Washingtontól kértek (külső) védelmet (NATO). Ekkortól (mind a mai napig) Európa fogalma a szóhasználatban gyakran csak a szűkebb politikai és gazdasági értelmű európai integrációra szűkül, amely a sorozatos területi bővülések folytán fokozatosan egyre nagyobb területre terjedt ki.

Az európai integrációnak később egyre inkább a *gazdasági oldala* erősödött. Az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK, 1952) a megalakulásakor ugyan még hordozott bizonyos fokú biztonsági szempontokat is (a német nehéz- és hadiipar ellenőrzése), de az Európai Gazdasági Közösség (EGK, 1958) elindulásakor az integráció egyre inkább már egy gazdasági realitássá is vált: az egymás közötti vámok leépítésével, az egységesedő európai gazdasági térrel olcsóbbá válhatott a termelés, bővíthet a piac, jobban tartható a verseny az USA-val, később Japánnal szemben. Az 1970-évekbeni kőolajár-robbanások, a világgazdasági paradigmaváltás, a nehézipar válsága, az infláció elleni küzdelem a gazdasági és monetáris összefogást is kikényszerítette, amelyhez elengedhetetlené az európai térszerkezet *egyen-súly-talansága* in a k csökkentése (regionális politika).

Az összeurópai szintű redisztribúció (Strukturális Alapok), a közös valuta (euró), a közös kül- és biztonságpolitika (CFSP, közös katonai fellépések, Schengen), a döntéshozatalban erősödő szupranacionális szervek (Európai Bizottság és Parlament szemben a kormányközi alapon működő Tanáccsal szemben), Európa újraegyesítése (keleti bővítés), az államokhoz hasonló európai szimbólumok (himnusz, zászló, állampolgárság, alkotmány) az elmélyülő közös és közösségi szakpolitikai szabályozások (állategészségügy, *f o g y a s z t ó v é d e l e m*, környezetvédelem, egyenjogúság, versenyjog, roamingdíj, Bajnokok Ligája) egyre inkább azt mutatják, hogy az európai integráció megteremtésének a XXI. század közepén már a katonai, gazdaság mellett van egy *elvi oldala* is (européerek).

Az Európai Unió bár fele akkora területű mint az USA, félmilliárdhoz közelítő népessége jóval nagyobb munkaerő- és fogyasztópiacot jelent. A GDP nagysága alapján gyakorlatilag teljesen egyformák, ugyanakkor a jólét, gazdasági fejlettség szempontjából még van mit Európának behoznia az USA-hoz és Japánhoz képest. Az exportbevételek tekintetében

viszont a legjobb pozícióval az Európai Unió rendelkezik az USA-val, Japánnal vagy Kínával történő összehasonlításban.

A közös külső vámfalak és a belső szabad piac révén az országok külkereskedelmében egyre nagyobb szerephez jutnak a *régióin belüli (intraregionális) gazdasági kapcsolatok*. Különösen jelentősen megnövekedett az európai irányzék a Nemzetközösség felől Európa felé forduló Nagy-Britannia, az 1970-es évek közepéig a diktatúrák miatt el- és kizárt mediterrán államok, és a rendszerváltásig inkább autark vagy egymással lazább és nem piaci alapú külgazdasági kapcsolatokkal összekötött kelet-közép-európai államok esetében, ahol az orosz kapcsolatok tudatos elutasítása még inkább felgyorsította az átstrukturálódást az EU irányába. A folyamat talán legnagyobb nyertese az időközben egységessé vált Németország, amely a legtöbb országban a vezető külkereskedelmi partner, és a keleti bővítéssel földrajzilag is centrális fekvésével egyre erősebb gazdasági befolyásra tehetett szert.

Az Európai Unió *távlati bővítését* nehéz megjósolni, a Balkán térségének erre megvan az esélye, a posztszovjet térség esetében ugyanakkor nehéz a Moszkvától elszakadás. Ebben részben az olcsóbb orosz kőolajtól

és földgáztól való erős függés játszik szerepet, részben pedig a zavaros etnikai viszonyok, amelyek „sakkban tartják” az utódállamok európai integrálódását. Ukrajnában a helyi orosz kisebbség inkább a moszkvai kapcsolatok megtartását választja Brüsszel helyett. Moldávia európai és romániai integrációját az ország ipari súlypontját adó Dnyeszter-menti régióban élő orosz kisebbség bénítja. A Kaukázus vidékén a grúz Sztálin óta zavarosan kialakított határvonalak adnak lehetőséget az orosz befolyás fenntartására.

Oroszország támogatja a grúziai kisebbségek szeparatista mozgalmait. A jogilag Grúziához tartozó Abházia csak orosz oldalról közelíthető meg, Dél-Oszétia autonómiája védelmében az orosz hadsereg több grúz várost bombázott, miközben neki is vannak nagyobb fokú autonómiát vagy elszakadást követelő etnorégiói (Csecsenföld, Észak-Oszétia) a Kaukázus északi oldalán.

A bipoláris világ végével *Oroszország* világpolitikai befolyása visszaesett, amit a rendszerváltást követő években súlyos gazdasági válság is tetézt. Az orosz gazdaság (és a rubel) 1998-ban volt a mélypontján, azóta viszont gyors fellendülés (átlagosan 6–8 százalékos évi GDP növekedés) következett

be, amelyben kulcsszerepet kap a 2010. környékén már az orosz GDP egyharmadát kitevő szénhidrogénexport. Az orosz energiától való függés nem csupán a posztszovjet országok moszkvai orientációját határozza meg, hanem az EU és Oroszország közötti kapcsolatokat is. Az oroszoktól való egyoldalú függés mérséklésére az Európai Unió közel-keleti alternatív vonalak kiépítésében is gondolkodik (Nabucco-terv keretében).

Az európai kultúrrégió, amely mindig is nemzetek, nyelvek és vallások mozaikjából tevődött össze, az XX. század közepétől felgyorsuló vendégmunkás beáramlás

révén még *multikulturálisabbá* vált. A legtöbb európai ország természetes szaporodása igen alacsony, vagy fogyásra váltott át, csak a bevándorlási többlet révén nem csökken számos ország népessége, ugyanakkor jelentős belső arányeltolódás megy végbe a nem európai származásúak javára (különösen a városi régiókban). A beilleszkedés és/vagy a tolerancia elégtelenségéből származó konfliktusok új kihívás elé állítják Európát. Úgy tűnik, a vendégmunkások gyermekeiből kikerülő „bennszülött” második generáció sokkal radikálisabban fejezi ki egyenjogúsági követeléseit.

Irodalomjegyzék

PROBÁLD F. 2007: Európa társadalomföldrajzi vázlata. – In.: PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): Európa regionális földrajza. Társadalomföldrajz. – Budapest: ELTE Eötvös Kiadó